

Gramatická kategorie

= situace, kdy je v jazyce určitý gramatický význam vyjadřován určitým ustáleným systémem prostředků (forem), a to závazně na určité třídě slov

– počtem gramatických kategorií a jejich vnitřní konfigurací se od sebe jednotlivé jazyky liší

Gramatické kategorie jmenné

rod (genus)

1) založen na přirozeném/biologickém rodu, ale plně se s ním nekryje

– členy:

mužský rod (maskulinum)

ženský rod (femininum)

střední rod (neutrum)

2) založen na životnosti (životná, neživotná)

3) založen na jiných příznacích („osoby“, „rostliny“, „malé věci“, „velké věci“ ap.)

trvalá kategorie u substantiv: *žena, muž, dítě, stůl, židle, město*

proměnlivá kategorie u adjektiv a pronomin: *milý, milá, milé, ten, ta, to*

Gramatické kategorie jmenné

číslo (numerus)

– vyjadřuje četnost jevů, které jsou označovány daným slovem

– členy

jednotné číslo (singulár)

množné číslo (plurál)

dvojné číslo (duál)

deviace:

jména hromadná (singularia tantum): *listí, kamení, uhlí*

jména pomnožná (pluralia tantum): *nůžky, housle*

vykání

onikání

Gramatické kategorie jmenné

pád (casus)

- vyjadřuje vztah mezi jménem a jiným výrazem ve větě
- velké odlišnosti mezi jazyky

členy:

nominativ

genitiv

dativ

akuzativ

vokativ

lokál

instrumentál

pády prosté × předložkové

pádový synkretismus

Gramatické kategorie jmenné

určenost

– založena na významovém protikladu

známé (již určené) : neznámé (ještě neurčené)

určitý člen : neurčitý člen nebo nic

ang. *the* *a*

stř. *ὁ, ἡ, τό* *∅*

rum. *-ul, -a* *un, o*

Gramatické kategorie slovesné

osoba (persona) + číslo (numerus)

– **osoba** vyjadřuje vztah mezi vykonavatelem děje a osobami přítomnými/nepřítomnými při promluvě:

jednotné číslo:

1. osoba: vykonavatel děje je totožný s mluvčím
2. osoba: vykonavatel děje je totožný s adresátem, na kterého se mluvčí obrací
3. osoba: vykonavatel děje je někdo mimo promluvu, na něhož se odkazuje

množné číslo:

1. osoba: mluvčí patří do skupiny vykonavatelů děje:
ne já+já+já, ale: já+ty (inkluzivní = včetně adresáta), já+on (exkluzivní) ap.
2. osoba: adresát patří do skupiny vykonavatelů děje: ty+ty, ty+on, ty+oni ap.
3. osoba: do skupiny vykonavatelů děje nepatří ani mluvčí ani adresát: on+on

Gramatické kategorie slovesné

osoba (persona) + číslo (numerus)

– **číslo** u slovesa nevyjadřuje četnost děje, ale pouze shodu s řídícím jménem (podmětem věty)

jednotné číslo (singulár): *Petr píše*

množné číslo (plurál): *děti píší* (týž děj vykonáván více subjekty)

dvojná číslo (duál)

× četnost děje = tzv. **iterativnost** = opakování děje: *psát : psávat*

Gramatické kategorie slovesné

čas (tempus)

a) absolutní čas: určení času děje vzhledem k času promluvy:

minulý čas (préteritum, (im)perfektum): děj se odehrál před dobou promluvy

Psal

přítomný čas (prézens): děj se odehrává v čase promluvy

Píše

budoucí čas (futurum): děj se odehraje po době promluvy

Bude psát

b) relativní čas: vztah dvou dějů z hlediska jejich zařazení na časové ose

předminulý čas: *I had written*

předpřítomný čas: *I have written*

předbudoucí čas: *I will have written*

Gramatické kategorie slovesné

způsob (modus)

– vyjadřuje postoj mluvčího k obsahu věty z hlediska její reálnosti

reálnost → oznamovací způsob (indikativ): *psal jsi, píšeš*

nereálnost, různá míra nejistoty mluvčího, zda děj nastane:

přací způsob (optativ): „kéž napíšeš“

rozkazovací způsob (imperativ): *napiš!*

podmiňovací způsob (kondicionál, konjunktiv/subjunktiv): *napsal bych*

Gramatické kategorie slovesné

rod (diateze)

– vyjadřuje vztah mezi podmětem věty a původcem děje

rod činný (aktivum): v podmětu je aktivní účastník, vykonávající děj
učitel chválí žáka; zedníci staví dům

rod trpný (pasivum): v podmětu je pasivní účastník, zasažený dějem
žák je chválen učitelem; Dům je stavěn zedníky; Dům se staví

medium, mediopasivum: v podmětu je aktivní účastník, vykonávající děj,
z něhož má prospěch, na němž je zainteresován
„muž se holí“, „nese si“

Gramatické kategorie slovesné

vid (aspekt)

– vyjadřuje ukončenost : neukončenost děje vyjadřovaného slovesem

vid dokonavý (perfektivum): *napsat*

vid nedokonavý (imperfektivum): *psát*